

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (IX, 1989)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Chiar dacă nu prea bogată, recolta epigrafică a anului precedent numără câteva importante descoperiri referitoare la istoria Daciei și Dobrogei antice. Cronica este precedată, ca de obicei, de o scurtă bibliografie.

GENERALITĂȚI

513. R. Ardevan, *Un patron necunoscut al Drobetei*, *Apulum*, 25, 1988, p. 221–224 (= *Un patronat inconnu de Sextus Cornelius Clemens*, în *Epigrafia juridica romana. Acta del Coloquio internacional A. I. E. G. L., Pamplona, 9–11 de abril de 1987*, Pamplona, 1989, p. 213–216); discuție pe marginea inscripției *AnnEp*, 1905, 110 din Caesarea (Mauretania) dedicată de cetățenii municipiului Hadrianum Drobetensium lui Sex. Cornelius Eucarianus, probabil fiul lui Sex. Cornelius Clemens, guvernator al celor trei Dacii (a. 170; *PIR*² C 1340); vezi și I. I. Russu, *ActaMP*, 8, 1984, p. 159–163.

514. R. Ardevan, *Aediles și quaestores la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Sargetia*, 20, 1986–1987, p. 127–132.

515. Idem, *Flaminti municipali în Dacia romană*, *AIIA Cluj*, 29, 1989, p. 351–360.

516. Idem, *Veterani și decurioni municipali în Dacia romană*, *Sargetia*, 20, 1986–1987, p. 117–126 (= *Veteranen und städtische Dekurionen im römischen Dakien*, *Eos*, 77, 1989, p. 81–90).

517. Emilia Doruțiu-Boilă, *Legăți Moesiei Inferioare între anii 137–160*, partea I, în *SCIVA*, 40, 1989, 2, p. 157–163; partea II, în *SCIVA*, 40, 1989, 4, p. 325–338.

518 (= *ISM*, V, 281; *AnnEp*, 1977, 762 și 1984, 793). L. Gamberale, *A propositio di due carmi epigrafici di Noviodunum*, *ZPE*, 77, 1989, p. 43–54.

519 (= 456). Al. Suceveanu – Al. Barnea, *La Dobroudja romaine et romano-byzantine. Histoire, économie, romanisation*, în *Dialogues d'histoire ancienne*, 14, 1988, p. 119–152.

520 (= 452). Constantin C. Petolescu, *Cîteva observații privitoare la legiunile provinciilor Moesia Secunda și Scythia*, *SCIVA*, 40, 1989, 2, p. 165–170.

521. (= 460). Em. Popescu, *Trails caractéristiques de l'épigraphie dans les régions du Bas-Danube au IVe–VIe siècles*, în *La terza età dell'epigrafia. Colloquio AIEGL-Borghesi 86. Epigrafia e antichità*, 9, Faenza, 1988, p. 217–261.

522. Idem, *L'image de l'au-delà dans une province frontière du Bas-Empire (IVe–VIe s.) : la Scythie Mineure (Dobroudja)*, în *Studien zur Geschichte der römischen Spätantike. Festgabe für Professor Johannes Straub*, Atena, 1989, p. 209–221.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

A. DACIA

553. Două tăblițe de bronz (dimensiunile identice : 16,2 × 12,2 cm), aparținând foarte probabil aceleiași diplome militare : *tabella I* ajunsă prin comerțul de antichități în Germania (locul de descoperire necunoscut), *tabella II* identificată și fotografiată în 1986 de prof. Miroslava Mirković (Belgrad) într-o colecție particulară din Banovae (circa 30 km sud de Viminacium).

M. Mirković, *ZPE*, 70, 1987, p. 189–194 (numai *tabella II*); J. Garbsch, *BVB*, 54, 1989, p. 137–151 (amindouă tăblițele).

Tabella I
Extrinsecus (fig. 1) :

Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus Aug(ustus) Germanicus) Dacicus, pontif(ex) max(imus), tribunic(ia) potestat(e) XIII, imp(erator) VI. corn(sul) V, p(ater) p(atriciae), equitibus et peditibus qui militaverunt in clis tribus et cohortibus decem

et sex quae appellantur (1) *I c(ivium) R(omanorum)* et (2) *II Flavia Commagenor(um) sagittaria* et (3) *II Pannonior(um) veterana* et (1) *I Brittonum* ∞ *Ulpia torquata c(ivium) R(omanorum)* et (2) *I Britannica* ∞ *c(ivium) R(omanorum)* et (3) *I Ituraeor(um)* et (4) *I Thracum c(ivium) R(omanorum)* et (5) *I Augusta Ituracorum(um)* et (6) *I Vindelicorum(um) c(ivium)? R(omanorum) p(ia) f(idelis)* et (7) *I Pannonior(um) veterana* et (8) *I Montanorum(um)* et (9) *II Gallorum Pannonica* et (10) *II Hispanorum(um)* et (11) *II Britannorum(um)* ∞ *c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis)* et (12) *II Gallorum Macedonica* et (13) *III Campestris c(ivium) R(omanorum)* et (14) *IIII Cypria c(ivium) R(omanorum)* et (15) *V Gallorum(um)* et (16) *VIII Raetorum* et sunt in Dacia sub D. Terentio Scauriano quinis et vicens pluribus stipendiis emeritis dimissis honesta missione a Iulio Sabino, quorum nomina subscripta sunt, ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas iis data aut, si qui caelibes essent, cum iis quas postea duxissent dumtaxat singuli singulas.

Pr(idie) idus Oct(obres) C. Iulio Proculo, C. Aburnio Valente *co(n)s(ulibus)*.

Coh(ortis) I Montanorum(um), cui praest Cornelius Felicior, ex *pedite* M. Herennio M. *f(ilio) Polymitae Berens(i) et Ianuario et Marcello f(iliis) eius et Lucanae fil(iae) eius*.

Descriptum et recognitum ex tabula aenea quae fixa est Romae in muro post templum divi Augusti ad Minervam.

Intus (fig. 2):

Repetă parțial textul de pe fața exterioră.

Tabella I I

Intus (fig. 3):

Repetă în continuare același text (partea finală lipsă)

Extrinsecus (fig. 4):

Ti. Iuli

P. Corneli

L. Pulli

P. Atini

C. Iuli

C. Tuticani

M. Iuli

Urban(i)

Alexandri(i)

Verecundi

Amerimni

Pacati

Saturnini

Clementis

Datarea diplomei este asigurată de seria demnităților imperiale (în special puterea tribuniciană; vezi R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴, Paris, 1914, p. 194; R. Hanslik, RE Suppl. X (1965), col. 1087) și de numele consulilor (pentru aceștia: A. Degraasi, *I fasti consulari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 32–33; L. Vidman, *Fasti Ostienses*, Praga, 1982, p. 47, 104) coroborate cu indicația *pr(idie) idus Oct(obres)*; prin urmare: 14 octombrie 109.

Diploma cuprinde un număr important de unități militare: 19; spre comparație, menționăm că în diploma din 17 februarie 110 (CIL, XVI, 57 = IDR, I, 2) apar 12 unități (2 *alae* și 10 *cohortes*), iar în cea din 2 iulie 110 (CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3) nu mai puțin de 22 (4 *alae*, 17 *cohortes* și o formațiune de *pedites Britannici*). Noua diplomă amintește mai întâi trei unități de cavalerie: prima menționată apare și în diploma din 17 februarie 110, cea de-a treia în diploma din 2 iulie același an; în cazul celei de-a doua, este vorba de o inversare între *II Flavia Commagenorum*, evident o *cohors*, și *I Britannica milliaria civium Romanorum*, care trebuie să fie o *ala*. Cele 16 cohorte apar și în diplomele provinciei Dacia din anul 110: cele mai multe numai în diploma din 2 iulie, câteva și în diploma din 17 februarie, iar două dintre ele (*III Campestris* și *IIII Cypria*) numai în cea din 17 februarie 110. De asemenea, trei unități; *ala I Britannica (milliaria) c(ivium) R(omanorum)* (cea greșit trecută între cohorte) și cohortele *I Thracum c(ivium) R(omanorum)*, *I Montanorum(um)* și *V Gallorum*, apar și în diplomele purlind aceași dată, 2 iulie 110: una descoperită la Porolissum privind trupele provinciei Dacia (CIL, XVI, 163), cealaltă de la Tokod cu trupele Pannonicii Inferior (CIL, XVI, 164). Dar în timp ce textul diplomei de la Porolissum se adresează la timpul trecut, *iis qui militaverunt, equites et pedites, in alis quattuor et cohortibus decem et octo*, diploma de la Tokod face mențiunea trupelor la timpul prezent: *equitibus et peditibus qui militent in alis quattuor et cohortibus decem*. Concluzia ni se pare firească: la 2 iulie 110, cele patru trupe se aflau în Pannonia Inferior. Ele fuseseră transferate în această provincie înainte de 14 octombrie 109 (căci tot la trecut se exprimă și diploma de la Banova: *equitibus et peditibus qui militaverunt* etc.); momentul cel mai probabil este războiul purtat de P. Aelius Hadrianus, legatul Pannoniei Inferioare, cu sarmații în 107.

IMA PCAESAR DIVINERVAE FNERVATRAI
 ANVSANG GERADACICVS PONTIF MAXIM
 TRIBUNIC POTESTAT XIII IMPV COS V P P
 EQVITIBVS ET PEDITIBVSQVIMILITAVE RVNT
 IN ALISTRIBVSET COHORTIBVS DECEAA ETSEX
 QVAEAPPELLANTVRICRETII FLAVIA COMMA
 GENOR.SAGITTARIAETII PANNONIORVETERA
 NAETIBRITTONVMCOVLPIATORQVATACRET
 ETIBRITANNIAOCRETII LTVRAIORET.I THRA
 CVMCRETIAVGITVRAIORETIVINDELICOR.CR
 PETIPANNONIORVETERANA ETIMONTANOR
 ETII GALLOR PANNONICAETII HISPANOR ETII
 BRITANNORCOCRPETII GALLOR MACEDONICA
 ETIIICAMPESTRISCR.ETIIICYTRIACR ETV
 GALLOR ET VII. RAETORVM ET VNTINDACIA
 SVB DTERENTIOSCAVRIANO QVINISEVICENIS
 FLVRIBVSVESTIPENDIISEMERITIS DIMISSIS
 HONESTA MISSIONE AIVLL. OSABINOQVORVM
 IN OMNINASVBSRIPTA SVNT IPSIS LIBERIS POSTE
 RISQVEEORVM CIVITATE ADDEDITETCONVBIVM
 CVMVXORIBVS QVASTYNCHABVLSSENT CVM
 EST CIVITAS IIS DATA AVTSI OVICAELIBESSENT
 CVM IIS QVAS POSTEAD VXLSENT DVAM TAXAT
 SINGVLIS SINGVLAS. PR IDVS OCT
 C. IVLIO PROCVLO
 C. ABVRNIO VALENTE COS
 COH. I MONTANOR. FEVI PRAEST
 CORNELIVS FELICIOR
 EX. DE DITE
 M HERENNIO. M. F. POLYMITAE BERENS
 ETIANVARIO. FEIVS. ET MARCELLO. F. FEIVS
 ET LVCANAE FILEIVS
 SCRIPSI METRECOGNITVM EX TABVLA AENE
 A QVAE FIXA EST ROMA FINAAVRO POST TEAM
 PLVM DIVI AVG AD MINERVAAA

Fig. 1. Diploma din 14 octombrie 109. Tabella I, extrinsecus.

IMP CAESAR DIVINERVAE FNERVAE RAIANVS
 AUC GERMANICVS PONTIFEX MAX TRIBVNIC PO
 TESTAT XIII IMP VI COS V P P
 EQVITIBVS ET PEDITIBVS QVI MILITAVERVNT IN
 ALIIS TRIBVS ET COHOR OTIBVS DECEM ET SEX
 QVAE APPELLANTVR I C R ET I FLAVIA COMMA
 GENOR SAGITTARIA ET II PANNONIOR VETERA
 NA ET I BRITTONVM MOVIPIATORQVATA C R
 ET I BRITANNICA MO CR ET I TVRAEOR ET I THRA
 CVM CR ET I AVGITVRAEOR ET I VINDELICOR
 CR P ET I PANNONIOR VETERANA ET I MON
 TANDOR ET I GALLIOR PANNONICA ET I HISP
 NOR ET I BRITANNOR MO CR P ET I GALLIO
 RVMA MACE DONICA ET I CAMPESTRIS CR ET
 III ET PRIACR ET I GALIOLORVM ET VII RAE
 TORVM ET SVNT INDACIA SVB DIFFERENTIO
 SCAVRIANO QVONIS ET VICENIS PIVRIBVS
 OVE STIPENDIIS FAERITIS DIMISSI SHONES
 TA MISSIONE A IVLIO SABINO QVORVM O

Fig. 2. Diploma din 14 octen l.r.c 169. Tabelă 1. intus.

○ NOMINA SUBSCRIPTA VNT IPSI SUB
RISTOSTERISQUE FORVM CIVITATEM DEDIT
ET CONVBINACVM Vxorib vsqvas tunc
bvisse cume stcivitas data nvisi qv
cae libe sse tcm o usqvas postea d
xisse ntd vaata xats in cvlis in cvlas

PR IDVS OCT

C IYLIN PROCVLO CTS

C ARVRNIO VALENTE

COH IMONTANOR CUI PRÆST

CORNELIVS FELICIOR

EX PEDITE

AA HERENNIO MA F POLYMATIAE BERENS

ET IANVARIO O ET MARCELLO FEN

ET LVCANAE FIL EIVS

DESCRIPTVM ET RECOGNITVM EX TABVL

AENEA QVAE FIXA EST ROMAE

Fig. 3. Diploma din 14 octombrie 109. Tabella 11, intus.

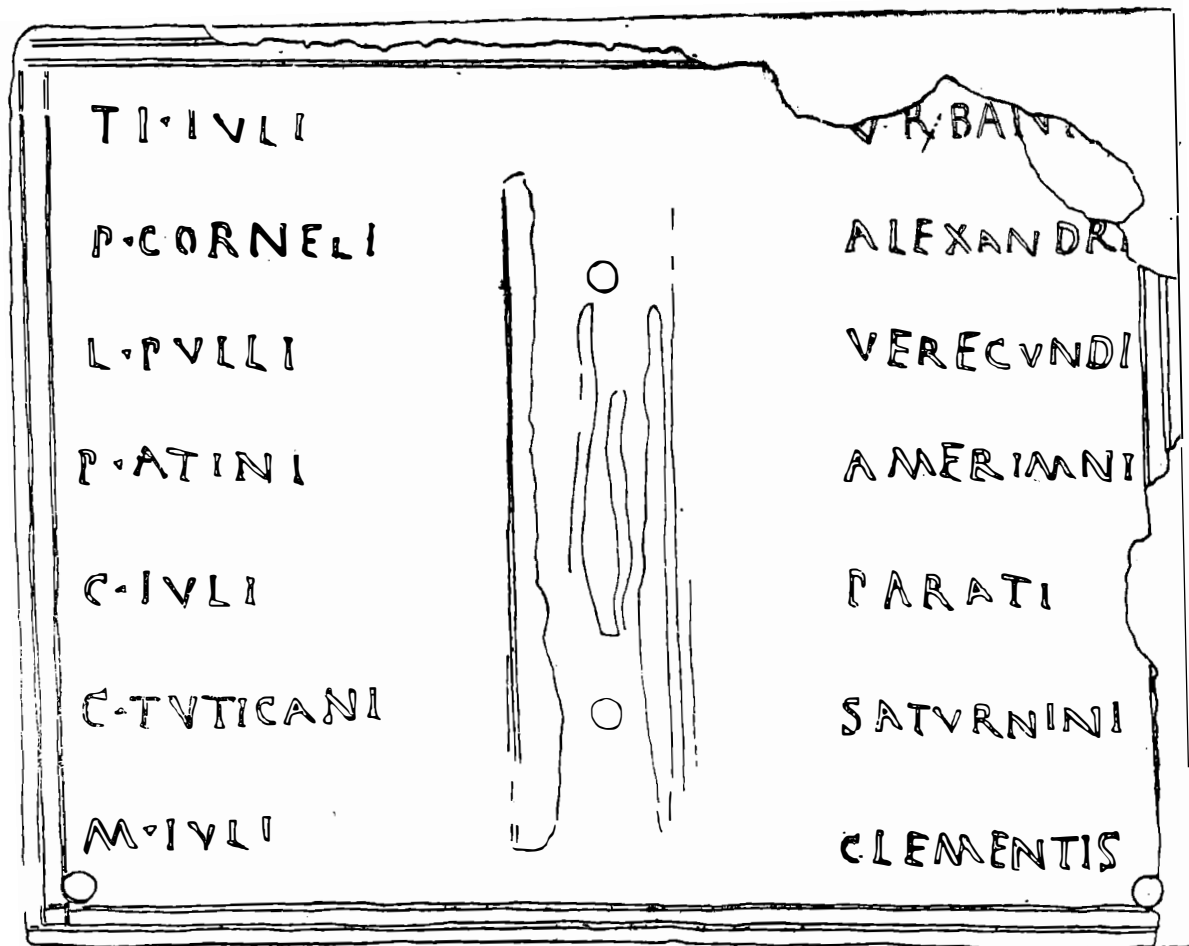

Fig. 4. Diploma din 14 octombrie 1099. *Tabella II, extrinsecus.*

Din noua diplomă aflăm despre cele 19 unități că sunt în Dacia sub D. Terentio Scauriano; este practic cea mai veche atestare a acestui consular la cîrma Daciei. Noutatea constă în mențiunea *dimissis honesta missione a Iulio Sabino*; formula ne amintește de diploma militară de la Gherla din 10 august 123 (IDR, I, 7), acordată veteranilor unor unități *quae sunt in [Dacia] Polaris(s)ensi sub Livio Grapo*, dar *dimissis honesta missione per M(arcium) Turbonem* (deci „lăsarea la vatră” avușese loc prin anul 118). Ori cât ar părea de curios, Iulius Sabinus este abia acum cunoscut în prosopografia Imperiului roman. Dar noi l-am identificat de îndată (vezi Revista de istorie, 43, 1990, 1, p. 91–92) cu anonimul din inscripția CIL, VI, 1444 (= ILS, 1022) de la Roma: participant la războaiele dacice și decorat pentru bravură de împăratul Traian, *sub eodem duce leg(ato) pro pr(aetore)*; din faptul că această legăție nu este asociată cu numele unei provincii, pare să rezulte că acest *ignotus* a fost comandantul unui corp expediționar în cursul celui de-al doilea război dacic (J. Garbsch crede că Iulius Sabinus a succedat lui Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus; despre acesta vezi K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans*, Bonn, 1984, p. 85; B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, Göteborg, 1984, col. 126, nr. 31).

Comandantul cohorții I *Montanorum* (despre această trupă: J. Šašel, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, III, Stuttgart, 1986, p. 782–786), Cornelius Felicius, este și el nou cunoscut în prosopografia milițiilor ecevestre. Judecînd după faptul că o miliție dura circa trei ani și că la data emiterii constituției imperiale Cornelius Felicius se afla încă la comanda trupei (cum rezultă din folosirea prezentului: *cui praest*; a se compara cu diploma de la Gherla din 123, în care apare *praefuit*), rezultă că el primise comanda cel mai devreme la începutul anului 107. De aici rezultă că și Iulius Sabinus se mai afla, în 107, la cîrma Daciei.

Posesorul diplomei, M. Herennius Polymita, era originar dintr-o cetate *Beroe*: poate cea din Thracia (*Augusta Traiana*, azi Stara Zagora, cum crede M. Mirković), poate *Beroea* din Macedonia ori cea din Syria (azi Alep) (cum crede J. Garbsch).

524. Acidava (Eneșești, com. Piatra-Olt, jud. Olt). Cărămizi și țigle ștampilate, păstrate la liceul din localitate.

Al. Barnea – I. Ciucă, SCIVA, 40, 1989, 2, p. 147–155, fig. 1 (foto, desene).

Pe un fragment de cărămidă, precum și pe altul de țiglă, ștampila se păstrează doar parțial; pe al treilea este întreagă (dimensiunile cartușului: 8,5 × 3,5 cm).

Fig. 5. Ștampile tegulare de la Acidava.

O mică bară orizontală între *T* și *P* sugerează ligatura *T + H + P*; din lipsă de spațiu litera *R* a fost gravată ca *P*, iar basta din dreapta a literei *A* lipsește. Numărul de ordine al trupei (*I*, după editori) nu este sigur. Lectura:

Coh(ors) I (?) Thra(cum)

Este vorba de *cohors I Thracum Syriaca equitata*; această trupă a participat probabil la războaiele dacice ale lui Traian, fiind retrasă ulterior în Moesia Inferioară (unde este atestată în 157: Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas 194–1977*, Londra, 1978, nr. 50: vezi K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans*, Bonn, 1984, p. 144).

525. Ampelum. Fragment de altar (?) din gresie descoperit în 1986, cu ocazia unor lucrări de nivelare la marginea sudică a incintei ITA-Zlatna. Dimensiuni: 0,38 × 0,42 × 0,40 m. Latura stîngă a cîmpului inscripției afectată cu ocazia descoperirii: litere frumos incizate, înalte de 6 cm.

I. T. Lipovan, Sargetia, 20, 1986–1987, p. 133–138.

. . . . .LIA. . . . .
[A]ur(elius) Urs[us]
[pr]ae[pr]os[i-]
[tus au]raria[r-]
[um] eq(uo) [p(ublico)] (?)

Spre comparație, autorul citează *praepositus vectigalibus ferrariorum* din Pannonia (CIL, III, 3935). Pînă acum, inscripțiile de la Ampelum mai aminteau, dintre cei însărcinați cu supravegherea exploatarea aurului (vezi IDR, III/3, s.v. *aurariae Daciae*): un *disp(ensator) aura(riarum)* (292), un *tabu(arius) aur(ariarum) Daciarum* (314) și doi procuratori (359, 366).

B. MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

526 (= CIL, III, 14 214, 27 = ILS, 4 066 = ISM, II, 128). Poarta Albă (jud. Constanța). Altar de marmură : 0,78 × 0,35 × 0,30 m. Primele rindri (textul latin) abia se disting. Institutul de Arheologie, București (inv. I. 54).

*Heroi sacrum**Ti(berius) Claudius Mu-**casius v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

“H(ε)ρωι ΚΑΤΑ ΤΙ(ΒΕΡΙΟΥΣ)

ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΜΟΥ-

ΚΑΣΙΟΥ ΕΥΞΑΜΕ-

ΝΟΥ ΚΑΘΙΕΡΩΣΕΝ

Într-o scurtă notă publicată în *Thraco-Dacica*, 10, 1989, p. 215–217, Sorin Olteanu observă că, în r. 4, pe piatră apare ΚΑΤΑ (iar nu ΚΑΤΑ, cum au citit toți editorii pînă acum); noua lectură este întărită de o altă inscripție tomitană (ISM, II, 36):

Ἱερομένης Διότητος ἄρχοντες]

Προσεδώνιον Νουηνίου Καλλίμαχον Καλλίμαχου Διο-

νόσιον Διοσκουρίδου ΚΑΤΑ Ἱερωι[...]

“Grație „ecuației” din inscripția bilingvă, S. Olteanu consideră Καγα un cuvînt tracic echivalentul latinescului *sacrum*. Merge chiar mai departe, legîndu-l de tema Κογα- din numele muntelui sfînt al dacilor, *Kogaionon* (vezi Strabo, *Geogr.* VII, 3, 5); ideea este adineită printr-o savantă „analiză filologică și lingvistică” de Dan Șușanșchi, în aceeași revistă (p. 219–221).

Noi ne-am exprimat de la început dezacordul față de modalitatea de abordare a problemei. Mai întîi, deoarece încă de la descoperire textul era foarte șters (vezi Gr. Tocilescu, *AEM*, 19, 1896, p. 93, nr. 36 : „Die Oberfläche des Steines ist sehr abgerieben ...”), încît nu avem deplină încredere nici în desenul lui Tocilescu. Apoi, prezența unui cuvînt comun barbar într-un text grecesc este total insolită. Totuși, lectura Καγα propusă de S. Olteanu este corectă; dar, după părerea noastră, în amindouă inscripțiile citate (ISM, II, 36 și 128) trebuie să fie vorba de un nou epitet al *Eroului*. Cît despre legătura dintre acest epitet și *Kogaionon*, dacă ea într-adevăr există, lingviștii vor trebui să o rediscute independent de cheia („ecuația”) invocată.

527. *Carsium* (Hîrșova, jud. Constanța). Stelă funerară de marmură albă, descoperită în 1987 cu ocazia săpăturilor în necropola romano-bizantină din sec. IV–VI; dala a fost reutilizată la construcția unei cripte funerare. Dimensiuni : 1,47 × 0,50 × 0,26 m. Litere înalte de 3,5–5 cm. Se păstrează la Muzeul Național de Istorie, București.

C. C. Petolescu – Dr. Popovici, *SCIVA*, 40, 1989, 3, p. 241–247, fig. 1 (foto).

*Dis Manibus**B(ene)m(erentibus) Castae, quae**vixit an(num) l(dies) V et**Reginae, quae vixit*5 *ann(os) VII mens(es) V dies**XVIII, filiabus dul-**cissimis, Val(erius) Castus,**centur(io) ord(inarius) leg(ionis) l Iov(iac)**Scyl(hiae), unacum Val(erio) (sic)*10 *Valeriano, centen(ario), so-**cero suo, posuit.*

Legiunea I Iovia *Scythica*, creată de împăratul Dioclețian și atribuită apărării provinciei *Scythia* (*Itin. Ant.* 225, 2–3 : *Not. Dign., Or.* XXIX, 32–34), este atestată prin cărămizi ștampilate la Dinogetia (IGLR, 241), Noviodunum (R. A. Todd, *Dacia*, *AN.S.*, 17, 1973, p. 335–336) și Niculițel (IGLR, 268), precum și o inscripție funerară de la Aegyssus (IGLR, 270). O importantă inscripție a fost descoperită în Phrygia (AnnEp, 1981, 777). Dată : începutul sec. IV e.n.